

בלי רגולציה מרחבית מוכתבת עלולה ישראל להפוך לתוצר מקוטב של "פרברים, גטאות ומשכנות עוני"

פרופ' שלמה חסון

המוטיב המרכזי בכל הדברים שהועלו לדיון ב"כנס ירושלים" השני הוא התנגשות בין שני גורמים מרכזיים. מצד אחד השיח הלאומי, שבא לידי ביטוי במילים כמו ריבונות, שליטה, הסדרה, אדמה, ומצד אחר שיח על מילים כמו דמוקרטיה וזכויות. זכויות של קבוצות שונות, חברתיות או סקטוריאליות, זכויות של חקלאים, זכויות של עניים, זכויות של קבוצות הנמצאות בפריפריה. כל מי שהשמיע את דברו, משני צדי השיח, גילה יחס של כבוד ואמפתיה לשני סוגי השיח, וגם לתחום הנורמטיבי הערכי שממנו עולה כי אנחנו מדינה יהודית ודמוקרטית.

ההתנגשות הזאת בין השיח הלאומי לשיח הדמוקרטי פורצת היום, בתחילת המאה העשרים ואחת, לא במקרה. היא פורצת בשעה שאנחנו ניצבים מול תהליכים רבי משמעות. מצד אחד – צפיפות אוכלוסין גוברת, מחסור בקרקע וצורך במציאת פתרונות בתחום העיור המרוכז של האזורים המטרופוליניים. מצד אחר – שסעים חברתיים ש"הקשת הדמוקרטית המזרחית" נותנת להם ביטוי, שסעים בין הסקטור הכפרי שהופך לסקטור עני, לבין הסקטור העשיר. כאשר שומעים מה קורה בקיבוץ אילון ומבינים את המשבר הקיומי בקיבוץ שחברים בו טוענים כי הוא כבר בחזקת "לא קיים" – הלב ממש נחמץ, ובבת אחת מבינים את מקורותיו של השסע המתפתח. אם נוסיף לכל אלה את העובדה שאנו חיים בתקופה של תביעות, תביעות, תביעות – שבעבר מעולם לא עלו – מצדדים שונים, גם מצד האוכלוסייה הערבית והאוכלוסייה הברווית, יחד עם הערעור פוליטי על הריבונות של ישראל שמקורו בחוץ וגם בפנים, ברור יותר ויותר עד כמה מורכב וקשה המצב. ובדיוק על רקע הדברים האלה מתגבשים כאן שני סוגי השיח: השיח הלאומי מול השיח הדמוקרטי. וכאן גם מקור הסכנה. אין ספק שבמצב שבו מלאי הקרקעות אוזל ומקור המשאבים מצטמק, עתידה ישראל לעמוד בפני אסון אם לא יהיה כאן תכנון ראוי, אם מישהו לא יפעיל סמכויות ויסדיר את הדברים, במידה רבה באמצעות שליטה מלמעלה.

בלי רגולציה מרחבית עלולה ישראל להפוך לתוצר מקוטב של "פרברים, גטאות ומשכנות עוני"

למרות החשש, ראוי לומר בבירור כי שליטה מלמעלה לא בהכרח פוגעת בדמוקרטיה. סדר שלטוני הוא מיסודות הדמוקרטיה. אבל מצד שני, תהיה זו שגיאה חמורה אם בניסיון להיחלץ מכל האיומים המשפיעים על חיינו, נאפשר היווצרות של איזו דיקטטורה המתעלמת מהתרומה של סקטורים שונים למשק, שאינה מוכנה להכיר בצרכים של הסקטור החקלאי, של קיבוצים, של המושבים, של אזורי הפריפריה, של עיירות הפיתוח, של קבוצות עניות, של הבדווים ושל הערבים. אי-אפשר ואפילו אסור להתעלם מהתרומה של כל אחד מרכיבי החברה הישראלית. התפקיד הנכון והראוי של החברה הישראלית כולה הוא למצוא את הנתיב הנכון כדי לאזן בין התחומים השונים, בין האינטרסים השונים. והנתיב הזה אינו יכול להיות נתון רק בידי המערכת השיפוטית. כאן חלה חובת ההתערבות על המערכת הפוליטית שלנו ועל המערכת החברתית, ועליהן למצוא דרך להתמודד עם האתגרים הנוקבים שבפניהם ניצבת כיום החברה בישראל.

**"בכל מקום שבו
היו הגבולות
העתידיים של
המדינה, תמיד
נזדקק להיאחזות
בספר. בארץ
ישראל לעולם לא
יכון שלום
כדוגמת השלום
הקיים במערב
אירופה. אנחנו
תמיד נצטרך
לעמוד על
המשור - בספר."**

כאשר מנסים לנתח מצב, קל מאוד להטיח את האשמה בממשלה. אך לדעתי זו טעות להאשים רק את הממשלה. נכון שקיימת בציבור אכזבה רחבה מההתנהגות הממשלה משום שחסרה לה יכולת תכנון, משום שאין לה יכולת לראות לטווח ארוך במדיניות רב תחומית, משום שהיא אינה עמידה בלחצים של גורמים אינטרסנטיים, משום שהיא אינה פותרת קונפליקטים בין ארגונים שונים, משום שהיא אינה מביאה כל בשורה חדשה ואינה משמשת דוגמה טובה לציבור, ובמצמה מנסה "לפתור" בעיות באמצעות העברת חוקים סקטוריאליים, והופכת לסקטור המפעיל כוח, באמצעות מנגנוני החקיקה, כדי שגם היא תוכל "לחטוף" את מה שנראה לה שמגיע לה. המצב הזה, הדמוקרטי לכאורה, הוא בלתי אפשרי. הוא יוצר סיטואציה קלוקלת שבה הממשלה היא בעצם "הבריון הגדול בשכונה". וזה לא התפקיד שציפינו כי הממשלה שבחרנו תמלא.

אולם למרות כל הקשיים והבעיות, חובה לומר את האמת: במצב הנוכחי אי-אפשר

להאשים רק את הממשלה. התנהגות החברה האזרחית בישראל חרגה מזמן מגבולות הדמוקרטיה. מה שאנחנו רואים בפועל הוא בפירוש אנרכיה, בבחינת "בימים ההם איש הישר בעיניו יעשה." כל סקטור דואג רק לעניינים שלו, בלי כל הידברות, כאילו כלל לא קיימת מדינה. כל פעולה נעשית בכוח, תרבות של הידברות לא קיימת, אין ניסיון למצוא הסדרים, להגיע לשפה משותפת, וכל אחד נוהג על פי הכלל של "תפוס כפי יכולתך." אני מסתכל על תמונת ישראל המשתקפת מן המראה הציבורית ומזדעזע: לא רק המושבים והקיבוצים תובעים זכויות. "הקשת הדמוקרטית המזרחית" רוצה להביא לכלל ביטוי מעשי את הזכויות של חברה; דיירי השיכון הציבורי רוצים את הזכויות שלהם; היוזמים הפרטיים רוצים להגמיש את תנאי החכירה כדי שיתאפשר להם לבצע עסקאות משופרות; הערבים והבדווים קובלים על כך שהמדינה לא מכירה בזכויותיהם ונוהגת בהם בקיפוח מתמשך, ודו"ח מבקר המדינה מאשר זאת; לעומת זאת, בשטח, מתחולל תהליך התיישבות בלתי מתוכנן, והאוכלוסייה הבדווית והערבית תופסת קרקעות באופן בלתי חוקי. עוד מעט התכנון יהפוך מיותר, כי פעולת ההתיישבות בפועל מפקיעה שטחים, גם פרטיים וגם ציבוריים. במצב כזה, מי בכלל צריך תכנון? אולי התכנון הנכון יתחיל כאשר נעמוד בפועל מול עובדות מוגמרות, כשכל מה שהיה צריך לתכנן – כבר חולק.

נוכח המצב הזה, הכאוטי כמעט, ניצב התכנון שאנשי מקצוע מעולים כמו אריה שחר מאמינים בו, תכנון נכון הקובע שחובתנו להגן על האינטרסים הבלתי מיוצגים של הדורות הבאים, שצריך לקיים תהליכי תכנון ארוכי טווח, שמוכרחים לשמור על עקרונות של צדק בחלוקה בדרך של הידברות, וכך גם להגיע לגיבוש קריטריונים של צדק חברתי. למרבה הצער, פני הדברים כרגע הם כאלה, שהכוח של החברה האזרחית והסקטורים השונים גדול בהרבה מהכוח של התכנון. והתכנון – טוב, מקצועי ונאות ככל שיהיה – נותר אי-שם, מאחור, ברמה ההצהרתית.

ב"חגיגה" הזאת של מלחמת הכל בכל, לפעמים אני מתרפק על המודל שההולנדים מכנים בשם מודל ה"פולדר". כל ילד יודע שרבע משטחה של הולנד מצוי במפלס הנמוך מפני הים, כיוון שבהולנד גואלים את הקרקע מהים. ההיסטוריה הוכיחה כי ההולנדים יודעים שכדי לגאול את הקרקע בדרכם הייחודית דרוש הון, אבל לא רק הון. מה שדרוש הוא שלטון חזק ויכולת להגיע להסכמות. ניצול היכולת הזו להידבר ולהסכים – יכולת של הממשלה, של המעסיקים, של האיגודים המקצועיים ושל מוסדות התכנון המרחבי – הוא הבסיס ליצירת מדינה דמוקרטית המשלבת מידה רבה

בלי רגולציה מרחבית עלולה ישראל להפוך לתוצר מקוטב של "פרברים, גטאות ומשכנות עוני"

של שליטה והכוונה עם יכולת להגיע להסכמה, ולא רק בתחום המרחבי, כי בתכנון לאומי כלולים גם התחום הכלכלי והתחום החברתי.

למרבחה הצער, בישראל פותח מודל הפוך מה"פולדר". אנחנו פיתחנו את המודל של ה"ארכיפלג" – קבוצה גדולה ומאוחדת של איים הסמוכים זה לזה. אם ב"פולדר" מתאחדים הגורמים השונים מכל מרחב הקשת החברתית, בישראל הקמנו קבוצה של איים נפרדים, כאשר כל אי שקוע ומרוכז בעצמו ובבעיותיו. אם יש בעיה לקריית שמונה – זו בעיה של קריית שמונה. אם יש בעיה לקיבוצים – זו בעיה של הקיבוצים. אם קיימת בעיה בגילה – זו בעיה של גילה. נעלמה לחלוטין היכולת לגלות אמפתיה, להזדהות וליצור לכידות, סולידריות וערכות הדדית. כל הדברים הטובים האלה שפעם היינו מצוינים בהם – נעלמו כלא היו.

**"השיח של
ההעברה
בטרנספר של
אוכלוסייה ערבית
אל מחוץ לגבולות
המדינה מזיק.
ברבות הימים הוא
עלול להפוך
לנבואה המגשימה
את עצמה."**

מכל הטעמים האלה לא נותר לנו אלא לשאול: לאן הולכת ישראל? לדעתי טווח הזמן הקצר של תכנית "ישראל 2020" כבר לא יספק את התשובה המתאימה. עד שהתכנית תאושר, ממילא כבר יהיה צורך להכין תכנית חדשה. זה הזמן הנכון לחשוב על מועד אחר. והמועד הנכון בעיני למאמץ התכנוני הדרוש הוא שנת 2048. כדי לא להישאר במסגרת תיאורטית, אנסה להציג מספר רעיונות מעשיים, כדי שבמסגרתם נוכל להגיע, תוך הסכמה וכיבוד זכויות, לתכנית שאני קורא לה "ישראל בת קיימא". ישראל המתמודדת עם בעיית המחסור ועם הלחץ על המשאבים, אבל בו בזמן שומרת, מכבדת ומקיימת את הזכויות. אבל רק בכיבוד הזכויות אין די. אם לא נקפיד על רגולציה מרחבית ועל

הסדרה מלמעלה, אנו עלולים לקבל כמוצר מוגמר את המודל שאני מכנה "המודל של אי מדינה". אם לא תהיה לנו רגולציה מרחבית, תהפוך ישראל לקובץ של "פרברים, גטאות ומשכנות עוני". עשירים לחוד, חרדים לחוד, עניים לחוד, קיבוצים לחוד. ויהיה זה תוצר עגום של שיח קיטוב אין-סופי. יהיה זה מודל של קיפוח ושל העדר זכויות, מודל של ישראל פטרנליסטית, שיש בה קיטוב ממוסד מלמעלה.

האופציה שאנחנו צריכים לבחור, אם חפצי חיים אנחנו, היא ישראל של רגולציה

וישראל שמכבדת את הזכויות. ישראל של דמוקרטיה וישראל של מציאת הסדרים, ישראל שמחייבת היערכות שונה. כדי שיתקיים התנאי המספיק לקיום דמוקרטי יהודי, אנחנו חייבים לשנות את הנורמות שלנו. אנחנו חייבים להידבר. אנחנו חייבים ליצור איזשהו תכנון אחר ותרבות פוליטית אחרת. התרבות התכנונית הפוליטית שצריך ליצור, לדעתי, היא תרבות שתכבד את המיעוטים, את הזכויות שלהם, ותדאג לשלב אותם, תדאג לשוויון. השיח של ההעברה בטרנספר של אוכלוסייה ערבית הוא שיח מזיק, שיח שברכות הימים עלול להפוך לנבואה המגשימה את עצמה. צריך להתייחס אל המגזר הערבי בכבוד, לשלבו תוך כיבוד זכויותיו, אך גם לעמוד על העיקרון של מדינה יהודית דמוקרטית ועל הזכות של העם היהודי להגדרה עצמית.

אני מסכים עם אלה הטוענים שדרוש לישראל ריכוז מרחבי, שצריך למנוע את הפרבור, אבל יחד עם זאת חובתנו לחדש את מיתוס הספר. אינני יודע איפה יהיו הגבולות העתידיים של המדינה, אבל בכל מקום שיהיו, תמיד נזדקק להיאחזות בספר. כאן, בארץ ישראל, לצערי הרב, לעולם לא ייכון שלום כדוגמת השלום הקיים במערב אירופה. אנחנו תמיד נצטרך לעמוד על המשמר – באזורי הספר.

כדי לאפשר את איחוד כל הניגודים הללו, אנחנו חייבים לשנות לחלוטין את האופי של התכנון. התכנון, כפי שמלמדים אותו כיום, הוא דבר טכני. נכון שחשוב לדעת כלכלה, חשוב ללמוד את המושגים הטכניים, אבל בצד הטכני לא רואים את העושר התרבותי, לא יכולים להבין את הנושא של זכויות אדם ולהכיר לעומק את המושג של מדינת-לאום, להכיר את הצרכים של המיעוטים, להבין את הצורך שלנו בהגדרה עצמית ולדעת לאחד בין כל הניגודים. אם נצליח ליצור את כל אלה, אולי גם נצליח ליצור "ישראל בת קיימא".